

ЕКОНОМИКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕДУПРЕЖДЕННЯ ЕКОНОМІЧЕСКИХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ

УДК 336.368.03(477)

Л. В. Шірінян,

канд. екон. наук,
докторант,

Науково-дослідний фінансовий інститут
Державної навчально-наукової установи
«Академія фінансового управління»,
м. Черкаси

СТРАХОВЕ ДЕТЕКТИВНЕ АГЕНТСТВО ЯК НЕОБХІДНИЙ ЕЛЕМЕНТ МЕХАНІЗМУ БЕЗПЕКИ І ПРОТИДІЇ СТРАХОВОМУ ШАХРАЙСТВУ

Досліджено проблему страхового шахрайства як продукту мотивації і можливостей в умовах асиметрії інформації. Визначено поняття «страхове шахрайство» з урахуванням ролі суб'єктів страхового ринку. Здійснено класифікацію страхового шахрайства і показано складність регулювання процесів боротьби із шахрайством. Обґрунтовано доцільність створення страхового детективного агентства як необхідного елемента механізму безпеки і протидії страховому шахрайству. Побудовано схему взаємовідносин між страховим детективним агентством, суб'єктами ринку і органами контролю.

Ключові слова: страхове шахрайство, асиметрія інформації, страхове детективне агентство.

Ринок страхових послуг є одним із найбільших у світовій економіці і його взаємозалежність з іншими галузями не можна недооцінювати. Страховий ринок, як і інші фінансові ринки, не позбавлений корупційних схем, що зачіпають матеріальні інтереси як страхувальників і страхових компаній, так і держави загалом. Світовий досвід свідчить, що близько 15 % страхових випадків пов'язані з шахрайськими діями недобросовісних клієнтів страхових компаній. Вітчизняний страховий ринок щорічно втрачає від страхового шахрайства від 600 млн до 1 млрд грн. За кількістю такого роду зловмисних дій найбільш потерпають автострахування та медичне страхування [1].

Для страхового ринку України проблема є невирішеною з різних причин. По-перше, на страховому ринку України не розроблено методів боротьби із шахрайством. Окремі заходи, що час від часу проводяться, є не ефективними, адже при цьому не мінімізуються витрати страховика, а навпаки збільшуються. Іншою причиною неготовності боротися з шахрайством є те, що самі страховики можуть бути зацікавленими у здійсненні страхового шахрайства. Отже, проблема детінізації економіки країни, масштаби процесів, що призводять до негативних економічних наслідків, обумовлюють необхідність пошуку різних способів попередження та розв'язання таких проблем. З метою підвищення прозорості ринків фінансових послуг 2 червня 2011 р. в Україні був схвалений Закон України «Про

внесення змін до деяких законів України щодо регулювання ринків фінансових послуг» № 3462-VI, який набуває чинності з 8 січня 2012 р. [2]. Це, безперечно, дуже важливий крок з боку влади, проте для того, щоб ситуація на ринку змінилася на краще, потрібен ще певний час. Крім того, слід шукати нові альтернативні шляхи вирішення названої проблеми. Наразі актуальним є виявлення наявності шахрайських схем на страховому ринку України з метою запровадження системи протидії такій тіньовій діяльності на мікро- та макроекономічному рівнях.

Проблему страхового шахрайства з різних позицій досліджували такі зарубіжні вчені, як М. Артис (M. Artis) [3], С. Вайен (S. Viaene) та Г. Деден (G. Dedene) [4], П. Грабоски (P. Grabosky) та Г. Дюффилд (G. Duffield) [5], Р. Дерріг (R. Derrig) [6], М. Кларк (M. Clarke) [7], Л. Клауз (L. Krauss) [8], Ф. Кофман (F. Kofman) [9], М. Спарроу (M. Sparrow) [10], П. Пікард (P. Picard) [11] та інші [12]. Серед вітчизняних дослідників, що вивчали окремі питання, пов'язані із проблемою страхового шахрайства, можна назвати Л. В. Андрущенко [13], А. М. Єрмошенко [14], О. Й. Жабинець [15], В. Л. Пластун [16], О. М. Теремус [17], Я. Шумелда [18]. З позицій правового регулювання приділили увагу цьому важливому питанню такі російські вчені, як О. Алгазін [19], М. С. Жилкіна [20], Н. Галагуза і М. Ларичев [21]. У більшості публікацій науковці та практики розглядають проблему з юридичної точки зору і висвітлюють лише спе-

© Л. В. Шірінян, 2012

цифічні окремі випадки, досвід боротьби зі страховими злочинами та види шахрайських схем, які найчастіше використовуються. Не заперечуючи важливості підходів авторів, в цій роботі ми хочемо запропонувати власні підходи до розв'язання проблеми страхового шахрайства в Україні.

Страховики, які давно відчули ціну шахрайства у вигляді збільшення ставок премій для страхувальників, збільшення власних витрат, а також оцінили його вплив на інші зацікавлені сторони (законодавців, прокурорів, суддів і груп споживачів за інтересами), почали розуміти, що проблему шахрайства не можна більше ігнорувати. Зловживання страхуванням не тільки піддає ризику прибутковість страховика, але також як наслідок негативно впливає на створення вартості страхування загалом, і може бути пагубним для сформованих соціальних і економічних структур. Зрештою, шахрайство становить загрозу самому принципу солідарності, який є життєвою концепцією страхування. У зв'язку з цим питання боротьби з махінаціями на страховому ринку поступово набирає обертів в якості засобу знизити рівень витрат на страхування. Отже, проблема не просто залишається актуальною, а і зростає.

Метою дослідження є обґрунтування доцільності створення в Україні системи незалежних страхових детективних агентств для попередження виникнення і протидії страховому шахрайству з метою консолідації зусиль, спрямованих на підвищення прозорості функціонування ринку. *Об'єктом* дослідження є тіньова діяльність на страховому ринку та регулювання процесу боротьби з нею на мікро- та макроекономічному рівнях. *Предметом* дослідження є страхове детективне агентство як важливий елемент механізму безпеки і протидії страховому шахрайству.

1. Причини виникнення страхового шахрайства

В основі існування шахрайства лежить асиметрія інформації. За законом всі сторони страхового договору в будь-який час зобов'язані діяти з максимальною сумлінністю один до одного, що зобов'язує сторони взаємно розкривати всю відому їм інформацію. Доступ до відповідної інформації зазвичай зводиться до однієї зі сторін угоди. Учасник, що володіє певною інформацією, має перевагу, що часто слугує стимулом для здійснення шахрайства. Асиметрична інформація залишає гравців без будь-яких інших варіантів, крім як довіряти один одному на час угоди. Багато можливостей, які природним чином виникають в одного або декількох зацікавлених сторін через відсутність повної інформації, обумовлюють чіткі економічні стимули для здійснення шахрайства.

Шахрайство є результатом одночасної дії мотивації (як потенційний додатковий дохід для злочинців), можливостей (відсутність або обмеженість контролю). Найбільш поширеною мотивацією для

шахрайства є економічна. Пояснення, засновані на жадібності, або (передбачувані) фінансові труднощі в майбутньому супроводжують практично кожен розповідь про шахрайство. Іншим мотиваційним моральним чинником є, наприклад, радість: спіймани на місці шахрайства отримують задоволення від власної майстерності, що підвищує їх престиж, викликає гордість і бажання помсти [5, с. 2].

Страхове шахрайство розглядається багатьма як дії з низьким рівнем ризику, високоприбуткова гра для злочинців, що набагато безпечніше, ніж скоєння збройного пограбування, торгівля або збут наркотиків. Серед елементів, які грають на користь злочинців, що діють на вітчизняному страховому ринку, можна назвати: 1) відсутність спеціального законодавства про страхове шахрайство; 2) м'які вироки в порівнянні з іншими кримінальними злочинами; 3) відсутність рішучості боротьби з шахрайством з боку страховиків, суддів і органів прокуратури.

Така проблема є актуальною і для інших країн. Експерти спостерігають поширення організованої злочинності у страхуванні по всій Європі, особливо в автомобільному страхуванні [3, с. 67]. Злочинці, не вагаючись, використовують можливості відкритих кордонів, неоднаковість національних законодавчих систем, а також відсутність співпраці між страховими ринками різних країн.

Систематизація автором результатів досліджень, присвячених проблемі страхового шахрайства, дає змогу узагальнити і запропонувати найбільш типові класифікації страхового шахрайства:

- за місцем виникнення: внутрішнє та зовнішнє;
- за часом виникнення: під час андеррайтингу та під час пред'явлення претензій;
- за характером: «м'яке» та «жорстке»;
- за кількістю осіб-шахраїв: одноосібне та колективне;

- за географією: національне і транснаціональне.

Внутрішнє шахрайство здійснюється представниками страхової компанії, агентами, брокерами, менеджерами та іншими співробітниками страховика. Зовнішнє шахрайство скоюється застрахованими і страхувальниками, іноді у змові з агентами або брокерами, або третьою стороною сервіс-провайдерів.

Шахрайство під час андеррайтингу включає в себе шахрайські дії щодо поновлення договору страхування, заниження премій або приховування інформації для отримання покриття, навмисного приховування існуючих договорів страхування на те саме майно та ризик відповідальності, андеррайтингу покриття для фіктивних ризиків. Термін «м'яке», як правило, широко пов'язаний з небажаною протиправною поведінкою зазвичай чесної людини. Термін «жорстке» пов'язаний з навмисно спланованим і ретельно виконаним шахрайством. Деякі шах-

раї працюють поодиночки, інші є частиною організованої шахрайської групи, саме тому і розрізняють одноосібне і колективне шахрайство.

Поширеність страхового шахрайства також варіюється географічно. Страхове шахрайство часто набуває масштабів трансграничної злочинності, чому, на жаль, об'єктивно сприяє і сама технологія страхової справи. Під впливом глобалізації, дерегулювання і технологічного розвитку страхові злочинці отримали більше свободи внаслідок розширення географічних кордонів.

Особливістю природи шахрайства є той факт, що воно налаштовано як секретна операція і, як така, самотійно не виявляється, тобто воно має бути розкрито. Досить складно кількісно з точністю оцінити фактичні масштаби і вартість страхового шахрайства. Крім того, щоб довести шахрайство юридично, потрібно докласти багато зусиль. З розвитком економіки і нових можливостей (наприклад, Інтернет-технологій) шахрайство теж розвивається, тому можна стверджувати, що шахрайство — це не статичне, а динамічне явище. Моральна сторона питання страхового шахрайства така, що саме по собі його прояви є неприємним фактом для страховиків і страхувальників, боротьба з ним тим паче, а виявлення страхового злочину в окремій компанії тільки посилює негативне ставлення до страхування загалом.

Сьогодні на українському страховому ринку склалася досить цікава ситуація, коли нарощування продажів і обсягів страхових премій важливіше за боротьбу зі страховими шахраями. Одна із причин небажання боротися з шахраями — висока рентабельність страхового бізнесу в Україні. Іншими словами, сьогодні можна досягти високої віддачі навіть якщо поділитися з шахраями. Такий менеджмент страхування призведе до зростання шахрайства. Але як тільки ринок стане насиченим, ефективна система безпеки страхування стане конкурентною перевагою страхових компаній.

2. Сутність страхового шахрайства

Термін «страхове шахрайство» вживається тоді, коли мова йде про страхування або про відносини, пов'язані зі страховою справою.

Заслугує на увагу той факт, що поняття страхового злочину не визначено в Законі України «Про страхування» [22]. У Законі не розкрито сутність і природу страхового шахрайства, не запропоновано параметрів страхових інструментів і механізмів запобігання випадкам страхового шахрайства. Наскільки відомо автору, ця проблема залишається поза увагою також у проекті нової редакції Закону України «Про страхування», який почав розроблятися в Держфінпослуг України в останні роки. Кримінальним кодексом України страхові злочини не виділено в окрему групу і в Кодексі навіть немає такого терміну, як

«страхове шахрайство». Відповідно, відсутні й норми, які ставили би цьому злочину жорсткі правові бар'єри. Стаття 190 Кримінального кодексу України визначає шахрайство в цілому як «заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману або зловживання довірою» [23].

На думку автора, необхідно ввести окремі положення в Закон України «Про страхування» щодо означення страхового шахрайства і механізмів забезпечення протидії тіньовій діяльності в галузі страхування. Із цих позицій запропонуємо авторське формулювання визначення поняття «страхове шахрайство» з урахуванням ролі основних суб'єктів страхового ринку.

Страхове шахрайство — це змова або свідомо протиправна поведінка окремих суб'єктів страхових відносин, навмисно неправильне відображення (подання) даних щодо умов договору страхування, внаслідок чого такі суб'єкти дістають можливості незаконно змінити (використати) умови договору страхування на свою користь чи отримати відшкодування без належних підстав, що впливають із Закону, заволодіти чужим майном чи придбати права на майно шляхом обману, зловживання довірою.

Страхове шахрайство страхувальника — це свідомо поведінка страхувальника, яка спрямована на отримання страхового відшкодування шляхом обману або зловживання довірою, свідомим приховуванням важливої інформації, що має значення для договору страхування, під час укладання або в період його дії.

Страхове шахрайство страховика — це поведінка страховика, яка спрямована на відмову від виплати страхового відшкодування без належних підстав, що впливають із Закону і правил страхування, а також дії, пов'язані з укладанням або виконанням договорів страхування, з метою заволодіння чужим майном чи придбання права на майно шляхом обману або зловживання довірою.

Страхове шахрайство агентів та інших страхових посередників — це свідомо поведінка відповідних суб'єктів страхових відносин, яка спрямована на отримання користі і пов'язана із приховуванням важливої інформації щодо договору страхування під час укладання або в період його дії, з навмисним підготуванням помилкової інформації, що стосується договору страхування, з метою ввести в оману.

Страховим шахрайством інших суб'єктів, що мають пряме або опосередковане відношення до договору страхування, є:

змова суб'єктів з метою створення страхових випадків або зміни результатів страхової події, надання із цього приводу свідомо помилкової інформації й отримання відшкодування без належних підстав, що впливають із Закону, перетворення незастрахованих збитків у застраховані;

розкрадання (привласнення) суб'єктами чужого майна або придбання права на нього, яке пов'язане з укладанням, дією або виконанням договору страхування, які здійснені способами омані або зловживанням довірою, що заподіяли збиток володарю або законному власникові.

На даний час найбільш ефективним засобом боротьби зі страховим шахрайством є попередження зловживань. Загальні оперативні вимоги до моделі управління шахрайством включають відбір (обстеження), розслідування та переговори/фази судового розслідування. Основними механізмами боротьби із шахрайством у страховій галузі поки що залишаються заходи на рівні страхових компаній, які найбільш наближені до місця виникнення шахрайства. Боротьба на рівні суспільства допомагає і доповнює рівень захисту компанії. Більшість страховиків використовують списки ознак шахрайства або індикаторів, які слугують основою для виявлення шахрайських вимог [24, с. 150].

3. Страхове детективне агентство

Усвідомлюючи масштаб втрат страхового ринку від шахрайських операцій, можна говорити про потребу створення в Україні незалежних страхових детективних центрів (агентств), які будуть зв'язуючою ланкою між суб'єктами страхового ринку (страховими компаніями), споживачами (страхувальниками, реальними і потенційними) й органами контролю (центральними органами влади й управління, органами влади й управління, органами нагляду). Передбачається, що агентство функціонуватиме за рахунок коштів тих, хто замовлятиме його послуги. Відповідна схема взаємовідносин наведена на рисунку 1.

Мета такої організації — запобігання випадкам страхового шахрайства, обмін інформацією про факти фальсифікації страхових подій і про суб'єктів, що беруть участь у цих аферах. Крім того, страхове детективне агентство може проводити спільні із страховиками, страхувальниками й органами кримінального розшуку розслідування щодо підозрілих дій з метою припинення та попередження протиправних дій у страховій галузі.

Результати діяльності страхових детективних агентств складають інтерес як для потенційних страхувальників, так і для страховиків і їх бізнес-партнерів. Для перших цей інтерес обумовлюється тим, що в умовах ринкової економіки дуже високими є ризики, і укладання договору страхування вимагає підвищеної уваги до фінансового стану компанії. Другим важливо захистити власні інтереси під час роботи і протидіяти страховому шахрайству з боку клієнтів і співробітників. Партнерам, щоб прийняти обґрунтовані рішення, також треба мати об'єктивну інформацію про фінансові дії контрагента в минулому.

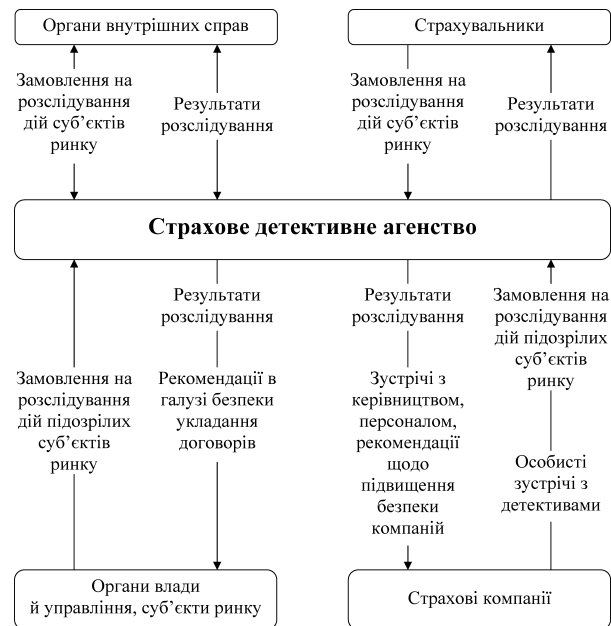

Рис. 1. Схема взаємовідносин між страховим детективним агентством і його основними споживачами-суб'єктами ринку: страховими компаніями, суб'єктами ринку (аудиторами), страхувальниками, державними органами влади й органами внутрішніх справ

Джерелом такої інформації можуть слугувати результати роботи страхових детективних бюро. Все це дало б можливість отримати незалежну оцінку страхових компаній, що так необхідно для того, щоб склалися відносини довіри між бізнес-партнерами на ринку страхування. По-друге, інформація дала б можливість будь-якому користувачеві здійснювати порівняльну оцінку різних страхових компаній, навіть якщо вони не будуть вдаватися до детального аналізу їхнього фінансового стану. По-третє, робота страхових детективних агентств може захистити страховиків від підозрілих договорів і від сплати відшкодувань у випадках страхових шахрайств.

Розглянемо механізм функціонування страхового детективного агентства (рис. 1). Страховик матиме можливість зв'язатися зі страховим детективним агентством і замовити проведення розслідування щодо обставин страхового випадку, експертну і правову допомогу.

Розслідування повинно проводитися страховими детективними агентствами, що мають відповідні ліцензії. Керівник такого агентства повинен мати вищу економічну або юридичну освіту, а співробітники повинні володіти тонкощами страхової справи. Для початку вітчизняним фахівцям необхідно вивчити досвід зарубіжних країн. На цьому етапі була б доцільною державна підтримка щодо домовленості з іноземними партнерами про стажування

вітчизняних фахівців у зарубіжних страхових детективних агентствах. Однак не тільки держава може стати організатором. Частково таку місію можуть виконати такі організації, як Ліга страхових організацій України, Моторне транспортне бюро та інші об'єднання страховиків України.

Страхові компанії надають свою інформацію детективному агентству для участі та контролю за справою. За домовленістю обох сторін можуть відбуватися особисті зустрічі страховиків з детективами й аналітиками для більш детального обговорення страхових подій і розслідування підозрілих дій суб'єктів ринку. Детективне агентство, у свою чергу, після здійснення аналізу надає результати розслідування та рекомендації щодо підвищення безпеки компанії.

За подібною схемою з такими агентствами можуть співпрацювати страхувальники. Останні здійснюють замовлення на розслідування дій суб'єктів ринку й отримують їх за відповідну плату. Це дає можливість їм зробити для себе певні висновки і укласти договір страхування з тією чи іншою компанією або отримати відшкодування в разі настання страхового випадку.

Органи влади й управління отримують результати розслідування, що дає змогу порівнювати результати власного аналізу з незалежним і своєчасно контролювати і приймати рішення про подальшу діяльність страховиків або інших суб'єктів ринку. Внаслідок цього здійснюється диференційна підтримка страхових компаній через укладання договорів. Адже регіональні органи влади й управління також виступають страхувальниками на страховому ринку.

Напевне основним користувачем послуг страхового детективного агентства стануть страховики. Тому таке агентство буде працювати лише за наявності бажання страховиків платити за послугу, обмінюватися інформацією, якщо такі дії будуть давати позитивний економічний результат. За умов рідкісних випадків затримання шахраїв та ефективної роботи власних служб безпеки або непропорційно великого зростання премій страховики не будуть зацікавлені в роботі детективного агентства. У такому випадку відділи економічної безпеки страховиків виступають свого роду конкурентами і можуть навіть заважати співпрацювати з детективним агентством.

Висновки. Державному регулятору і страховикам доведеться багато що зробити для того, щоб підвищити ефективність боротьби із шахрайством на страховому ринку України.

У роботі запропоновано створення системи протидії страховому шахрайству у вигляді незалежного страхового детективного агентства, як дієздатного елемента економічної безпеки і протидії страховому шахрайству.

Обґрунтовано, що в основі існування шахрайства лежить асиметрія інформації й тому ефективним інструментом протидії страховим злочинам є відкритий обмін інформацією і співпраця між учасниками страхового ринку.

Доводиться констатувати відсутність законодавчо визначених засобів убезпечення та параметрів страхових інструментів боротьби зі страховим шахрайством. У роботі запропоновано ввести окремі положення в нову редакцію Закону України «Про страхування» щодо означення страхового шахрайства і механізмів забезпечення протидії тіншовій діяльності в галузі страхування.

Список використаної літератури

1. Електронний ресурс. — Режим доступу : <http://forinsurer.com/public/11/10/24/4406>.
2. Електронний ресурс. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreq=3462>—17.
3. Artis M. Modelling Different Types of Automobile Insurance Fraud Behaviour in the Spanish Market / M. Artis, M. Ayuso and M. Guillen // *Insurance: Mathematics and Economics*. — 1999. — Vol. 24, № 1—2. — P. 67—81.
4. Viaene S. and Dedene G. Insurance Fraud: Issues and Challenges / S. Viaene and G. I. Dedene // *The Geneva Papers on Risk and Insurance*. — 2004. — Vol. 29, № 2. — P. 313—333.
5. Grabosky P. and Duffield G. Red flags of Fraud / P. Grabosky and G. Duffield // *Trends and Issues in Crime and Criminal Justice : Australian Institute of Criminology*. — 2001. — № 200. — March. — P. 1—6.
6. Derrig R. A. Prosecuting Insurance Fraud — A Case Study of the Massachusetts Experience in the 1990s / R. A. Derrig, V. A. Zicko // *Risk Management and Insurance Review*. — 2002. — Vol. 5, № 2. — P. 1—28.
7. Clarke M. The control of insurance fraud: a comparative view / M. Clarke // *British Journal of Criminology*. — 1990. — Vol. 30, № 1. — P. 1—23.
8. Krauss L. K. First Steps to Fight Workers' Compensation Fraud / R. A. Derrig and L. K. Krauss // *Journal of Insurance Regulation*. — 1994. — Vol. 12, № 3. — P. 390—415.
9. Kofman F. Collusion in Hierarchical Agency / F. Kofman and J. Lawarree // *Econometrica*. — 1993. — Vol. 63, № 3. — P. 629—656.
10. Sparrow M. K. Automation Fosters Health Care Fraud / M. K. Sparrow // *Government Technology*. — 1997. — Vol. 10, № 2. — P. 1—44.
11. Picard P. Auditing Claims in the Insurance Market with Fraud : The Credibility Issue / P. Picard // *Journal of Public Economics*. — 1996. — Vol. 63, № 1. — P. 27—56.
12. European Insurance Anti-fraud Guide — CEA Info Special Issue 4. Paris : Euro Publishing System. — 1996. — May — P. 1—55.

13. Андрущенко Л. В. Страхове шахрайство при здійсненні експортно-імпортних операцій / Л. В. Андрущенко // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). — 2007. — № 16. — С. 251–257.

14. Єрмошенко А. М. Страхове шахрайство як джерело виникнення загроз у взаємодії страховиків і банків / А. М. Єрмошенко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. пр. ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ». — 2009. — Вип. 27. — С. 124–132.

15. Жабинець О. Й. Попередження страхових зловживань як один з факторів забезпечення економічної безпеки страховика / О. Й. Жабинець // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. — 2009. — № 1. — С. 121–126.

16. Пластун В. Л. Проблеми страхового шахрайства та практика його уникнення / В. Л. Пластун // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. — Випуск 254 : в 6 т. — Т. II. — Дніпропетровськ : ДНУ, 2009. — С. 477–488.

17. Теребус О. М. Проблеми шахрайства на ринку страхування цивільної відповідальності автовласників / О. М. Теребус // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Формування єдиного наукового простору Європи та завдання економічної науки». — Тернопіль, 2009. — С. 242.

18. Шумелда Я. Ліквідація збитків плюс виявлення страхових злочинів: Європейський досвід / Я. Шумелда // Страхова справа. — 2004. — № 3. — С. 74–77.

19. Алгазин А. И. Методика расследования преступлений, совершаемых с целью получения страховой выплаты : автореф. дис. на соискание учёной степени канд. юрид. наук / А. И. Алгазин. — Омск, 2000. — 16 с.

20. Жилкина М. С. Страхование мошенничества: правовая оценка, практика выявления и методы пресечения / М. С. Жилкина. — М. : Волтерс Клувер, 2005. — 192 с.

21. Галагуза Н. Ф. Преступления в страховании: предотвращение, выявление, расследование: (отечественный и зарубежный опыт) / Н. Ф. Галагуза, В. Д. Ларичев. — М. : АНКЛ, 2000. — 250 с.

22. Закон України «Про внесення змін до закону України «Про страхування» // Голос України. — № 207 (2707). — 2001. — С. 10–13.

23. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25–26.

24. Шірінян Л. В. Страхове шахрайство — економіко-правові аспекти, індикатори і шляхи боротьби / Л. В. Шірінян // Економіка та право. — 2010. — № 3 (28). — С. 148–153.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2012 р.